

El trasllat d'endotopònims ídixs en la traducció literària*

Joan FERRARONS I LLAGOSTERA

Universitat Autònoma de Barcelona

Rebut: 26.04.2021 — Acceptat: 18.06.2021

Resum. En aquest estudi s'han extret 387 topònims de 64 textos literaris ídixs traduïts a l'anglès, el francès, el castellà i el català. S'han comparat amb les formes ídixs tal com apareixen a les obres originals i s'han identificat les tècniques de traducció emprades. L'examen mostra que en el trasllat d'endotopònims ídixs sense equivalents en la llengua d'arribada sovintegen les interferències de terceres llengües. Tenint en compte l'especificitat de la toponímia ídix i diverses perspectives traductològiques sobre el trasllat de topònims, argumentem que aquesta pràctica és problemàtica perquè invisibilitza l'arrelament territorial de les comunitats idixòfones de l'Europa central i de l'est i, a més, resulta incoherent amb el tractament donat als antropònims i als referents culturals en les mateixes traduccions. Sobre aquesta base, es proposa una estratègia alternativa per a traslladar els endotopònims ídixs que no tinguin un equivalent en la llengua d'arribada.

Paraules clau: ídix, traducció, literatura, topònims, endotopònims, exotopònims, noms propis, transferència, naturalització, minorització lingüística

---

Correspondència: Joan Ferrarons i Llagostera. Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Traducció i Interpretació i d'Estudis de l'Àsia Oriental: Edifici K. ES-08193 Bellaterra. UE. A/e: joan.ferrarons@uab.cat.

* Voldríem donar les gràcies a Hanan Bordin, Alec (Leyzer) Burko i Montserrat Franquesa Gòdia per llurs comentaris sobre un esborrany d'aquest article, i a Joan-Lluís Lluís per respondre les nostres preguntes sobre la traducció d'*El llibre dels finals*. Aquest article no pretén reflectir en cap cas llurs punts de vista sobre les qüestions tractades.

The transfer of Yiddish endonyms in literary translation

Abstract. In this study, 387 toponyms have been extracted from 64 English, French, Spanish or Catalan translations of Yiddish literary texts and compared to the original Yiddish forms in the source texts to identify the translation techniques used. The study shows that interference from third languages is frequent in the rendering of Yiddish endonyms without equivalents in the target language. Taking the specificities of Yiddish toponyms and several different theoretical approaches to the translation of toponyms into consideration, it is argued that the practice in question is problematic because it conceals the roots of the Yiddish-speaking communities of Central and Eastern Europe and is inconsistent with the way in which anthroponyms and cultural references are dealt with in the same translations. On that basis, an alternative strategy for the translation of Yiddish endonyms without equivalents in the target language is proposed.

Keywords: Yiddish, translation, literature, toponyms, endonyms, exonyms, transfer, naturalization, minoritized language

1. Introducció

La reducció dràstica de lectors en ídix ha fet que, des de finals del segle xx, la literatura escrita en aquesta llengua hagi estat llegida sobretot en traducció (Norich, 2013, p. 5; Terpitz, ed., 2020, p. 8). La importància de la traducció en la recepció de la literatura ídix sens dubte ha estimulat la reflexió al voltant de temes de recerca com ara la conformació de cànons mitjançant la traducció (Norich, 2013), el paper del traductor com a instància mediatitzadora, la seva interacció amb altres agents com autors, editors i el públic, o les estratègies amb què s'aborda el trasllat dels textos literaris (Terpitz, ed., 2020).

El present treball s'emmarca en aquesta darrera categoria, ja que investiga les estratègies traductores emprades per a traslladar topònims en la traducció de literatura ídix. Monika Adamczyk-Garbowska (2020) subratlla la importància dels noms propis i els referents culturals argüint que molts autors ídix reflectien en llurs obres el context geogràfic i històric de l'Europa central i de l'est servint-se de noms propis reals i de referents concrets. Partint de la constatació que, en el cas de les traduccions angleses, «such meaningful landmarks are often treated as irrelevant details and as a result are frequently skipped or deformed» (p. 78), Adamczyk-Garbowska procedeix a analitzar casos en què es perden o s'alteren referències a indrets reals, adés de manera probablement

involuntària, per desconeixença de la geografia de l'Europa central i de l'est, adés de manera conscient, per a fer més planera la traducció. L'autora (p. 93-94) critica aquesta mena de tries perquè «it renders foreign works uprooted from their language-ground» i «in the case of literature written in the Yiddish language this process of uprooting via a highly deforming translation intensifies its status as the language of exile».

A diferència d'aquest treball, el present estudi se centra en un altre aspecte del trasllat de topònims que és la visibilització o no en les traduccions de les formes pròpies de l'ídix per a designar objectes geogràfics sense noms equivalents en les llengües d'arribada.

En primer lloc, s'expliquen les particularitats de la toponímia ídix i diversos punts de vista sobre les tècniques i estratègies per a traslladar topònims. Després se situa el cas ídix en el context de les llengües minoritzades. A continuació, s'exposen el corpus i el mètode emprat en l'estudi. Tot seguit, es presenten els resultats assolits partint d'una anàlisi traductològica dels topònims obtinguts durant el buidatge del corpus. Finalment, s'esbossa una estratègia alternativa a la predominant i es conclou amb una recopilació dels resultats obtinguts i les perspectives de recerca futura.

2. La toponímia ídix

Al llarg dels segles en què l'ídix fou una llengua vernacle de l'Europa central i de l'est, desenvolupà una rica toponímia que difereix considerablement de la de les llengües coterritorials (Birnbbaum, 1979, p. 135). Per exemple, els noms ídixs per a Varsòvia, el Vístula, Lviv o Lituània són *Varše*, *Vaysl*, *Lemberik* i *Lite*, respectivament, que difereixen prou de *Warszawa* (en polonès), *Wista* (en polonès), *Lviv* (en ucraïnès) i *Lietuva* (en lituà).¹ Edward Stankiewicz (citat a YIVO, 2010, p. 12-13) explica l'origen dels topònims ídixs i llurs diferències respecte a les llengües històricament coterritorials, majoritàriament eslaves, aduint que foren adoptats, reinterpretats i fusionats amb els altres components de l'ídix.

1. L'ídix no disposa encara de cap sistema de transcripció rigorosa a l'alfabet llatí. El sistema YIVO presenta mancances, en la mesura que molts dígrafs donen peu a romanitzacions ambigües. En aquest treball, doncs, seguim un sistema propi, inspirat en Falkòvitx (1966), que només difereix del YIVO en el fet que ⟨š⟩ representa ⟨װ⟩, ⟨ž⟩ representa ⟨װז⟩ i ⟨ch⟩ representa ⟨ח, ך, ן, ם⟩. El dígraf ⟨ch⟩ no genera ambigüitats perquè la lletra ⟨c⟩ resta lliure.

Vist així, l'origen comú dels topònims ídixs i els de les llengües coterritorials no ens hauria pas de fer considerar els topònims ídixs meres «versions» de topònims (majoritàriament) eslaus que mai superaren l'estatus de naturalitzacions. Al cap i a la fi, els topònims d'una llengua donada poden tenir ètims en altres llengües. Els noms alemanys *Berlin*, *Dresden* i *Leipzig* també deriven d'arrels eslaves, però aquest origen forà no fa que siguin «menys alemanys».

De fet, no costa gaire mostrar —seguint Max Weinreich (2008, p. 525 i seg.)— que molts de topònims ídixs per a ciutats poloneses, tal vegada la majoria, no provenen pas del polonès contemporani, sinó que es naturalitzaren en estadis més antics de la llengua, abans no ocorregués la vocalització de la *ela* coneguda com a *walczenie* (veg. íd. *Lodź* amb /l/ inicial malgrat pol. *Łódź* amb /w/ inicial) o abans que l'accent es desplaçés de la primera síl·laba a la penúltima (veg. íd. *Białystok* / pol. *Białystok*).²

Malgrat que la llarga història de la toponímia ídix sembla que n'hauria d'avaluar l'ús entre els autors d'aquesta llengua, molts d'ells sovint han descartat les formes pròpies i han afavorit designacions estrangeres o grafies estrangeritzants. Això en part es pot atribuir a les vacil·lacions pròpies en les toponímies que no han estat oficialitzades ni estandarditzades. Així, per exemple, es pot constatar que un escriptor com Baševiš Zinger emprà ortografies estrangeritzants, que s'aparten de l'ús ídix espontani o, des de l'òptica estandarditzadora, genuí, com ara *Dantsig* o *Lemberg* en comptes de *Dantsk* o *Lemberik*. Fent servir *Dantsig*, l'autor potser volia comunicar la idea que l'alemany era la llengua dominant de la ciutat en el moment en què transcorre el relat en qüestió o tal vegada només volia recórrer al nom oficial de la ciutat pel fet de considerar-lo més adequat a uns lectors cultivats. La sonoritat col·loquial de *Lemberik* potser també fou el motiu rere la tria germanitzant de l'autor. Així mateix, no es pot descartar que hi influís la consideració transnacional que tenien històricament aquestes dues ciutats.

Pel que fa a les vacil·lacions ortogràfiques, cal subratllar que les grafies diferents no necessàriament representen pronúncies distintes. Si ens fixem en el topònim יוזֶפּוֹוּ, *Yuzefov*, es podria especular que l'última vocal presenta influència del polonès *Józefów*, però en realitat la lletra ⟨ó⟩ representa el fonema /u/ en polonès. De fet, cal pensar que la lletra ⟨ŝ⟩ en posició àtona representa-

2. Vegeu BEIDER (2012) per a casos en què els topònims ídixs foren adoptats de l'alemany i no pas de les formes equivalents eslaves.

va el so /ɜ/, avui representat per ⟨y⟩, de manera semblant a com en català central les parelles ⟨a, e⟩ i ⟨o, u⟩ es pronuncien de la mateixa manera quan es troben en posició àtona. D'altra banda, d'exemples d'ortografies antiquades, refractàries a l'estandardització, se'n poden trobar en els topònims de molts idiomes (veg. p. ex. al. *Schaephuysen* /'ʃa:phy:zɪ/ o *Treptow* /'tre:pto:/, que presenten un allargament no estàndard de les vocals /a, o/ amb ⟨e, w⟩ respectivament).

El lingüista ídix Mordche Šechter lamentava en aquests termes la desconsideració pels topònims propis entre els autors ídixs (citat a YIVO, 2010, p. 11):³

All too often, people either don't know or pretend not to know that these places have their own Yiddish names and refer to them by their official names. Works from *landsmanshaftn* (fellow countrypeople) are frequently guilty in this respect [...] When the author of an article or book of this sort refers to his town by its official German, Russian, Polish, Lithuanian, Latvian, Czech, Hungarian, or Romanian name, he does it out of the naive belief that since the official name was used by the mayor or police chief or other people in authority, this must be the "real" name of the place. [...] People don't seem to understand that not taking the trouble to find out a Yiddish place name, and using the official name instead, is a sign of negligence, an insult to our own language.

Per a entendre la competició entre els topònims ídixs i els topònims en altres llengües per als mateixos objectes geogràfics, cal remarcar que els jueus asquenazites han estat històricament una comunitat socialment multilingüe, amb un elevat grau de plurilingüisme individual i familiar. A més de les llengües que les comunitats jueves usaven internament (ídix, hebreu i arameu), moltes persones parlaven els idiomes vernacles de llurs veïns cristians (com el polonès o l'ucraïnès) i altres llengües de cultura, àdhuc quan aquestes tenien poc arrelament al territori (com l'alemany o el rus) (Harshav, 2011).

La pèrdua de vigència de la toponímia ídix al llarg del segle xx ha estat condicionada per l'assimilació lingüística de les poblacions jueves a altres idiomes (especialment acusada en els parlants d'ídix occidental), llur emigració lluny del domini lingüístic tradicional i, sobretot, la Segona Guerra Mundial i l'Holocaust, que en reduïren dràsticament el nombre de parlants. Jef-

3. La crítica de Šechter no s'adreça a escriptors professionals, però el seu argument no és menys vàlid en relació amb aquests; més encara, es podria sostenir que els escriptors professionals són precisament els que haurien de parar més esment en la toponímia per raó de la difusió més àmplia de llurs obres.

frey Shandler (2006, p. 19 i seg.) parla de «postvernacularitat» per descriure aquesta situació en què l'ídix és percebut com a llengua moribunda o inviable, però alhora —i en part precisament per això— portadora d'un gran valor simbòlic.

Per a designar el domini lingüístic tradicional és habitual emprar l'expressió *Ídixland* (id. *Yidišland*, ang. *Yiddishland*), que Shandler (p. 33) defineix com «a virtual locus construed in terms of the use of the Yiddish language, especially, though not exclusively, in its spoken form». Com explica el mateix autor (2008), la noció d'*Ídixland* experimentaria un canvi radical quan la llengua entrés a l'etapa postvernacla després de la Segona Guerra Mundial.

És precisament en aquest període postvernacler que culminen els esforços per a estandaritzar la toponímia ídix mitjançant nomenclàtors prescriptius. En aquest àmbit cal parlar sobretot de Mordche Šechter, que desenvolupa un nomenclàtor amb la intenció de recollir la toponímia ídix, entesa com els noms «used in normal speech by the Yiddish speakers native to the place» (citada a YIVO, 2010), assumint que aquests usos són més genuïns que algunes de les formes transmeses en la tradició escrita. Aquest nomenclàtor, posteriorment compilat per Paul Glasser, actualment està disponible a Internet (YIVO, s. d.). D'una banda, la versió en línia completa els topònims aplegats per Šechter i, de l'altra, es restringeix bàsicament, amb comptades excepcions, a l'extensió de l'Ídixland abans de la Segona Guerra Mundial (YIVO, s. d.). Amb més de tres mil entrades, aquest nomenclàtor supera amb escreix la llista toponímica de Birnbaum (1979, p. 135-141), que anteriorment havia estat la més completa i que, a diferència de Šechter, no pretenia ser prescriptiva.⁴

També cal esmentar el diccionari bilingüe de topònims ídix-anglès de Hanan Bordin, del qual recentment ha aparegut la segona edició. Aquesta obra actualitza la feina de Šechter amb el mateix esperit de fidelitat a la toponímia emprada per les poblacions de parla ídix de l'Europa central i de l'est (Bordin, 2020, iod): «Der hoytprintsip geleygt in yesod fun dem verterbuch iz az a toponim muz, vi vayt meglech, opšpiglen dem banuts fun di ortike yidiš-reders in zeyere lokale reydenišn.»⁵ No hauria de sorprendre, doncs, que Bordin rebutgi les formes *Lemberg* i *Dantsig* que es troben en Baševis Zinger i faci

4. Vegeu YIVO (2010) per a conèixer altres recursos toponímics descriptius a banda de Birnbaum (1979).

5. El principi fonamental que guia aquest diccionari és que un topònim [ídix] ha de reflectir en la mesura del possible l'ús dels idixòfons de l'indret en llur parla local.

costat a les formes *Lemberik* i *Dantsk* que recull Šechter, si bé Bordin afegeix al darrer topònim les formes *Dantsik* i *Dansk*.

3. El trasllat de topònims

Els estudis sobre la traducció de topònims solen concebre el traductor com un agent que ha de sospesar dues tècniques oposades: la transferència o la naturalització (Moya, 2000, p. 45). Transferir el topònim vol dir, bàsicament, emprar en el text d'arribada (TA) el topònim tal com apareix al text de partida (TP). Quan el TP està escrit amb un alfabet diferent del TA, cal transliterar o transcriure el topònim, cosa que implica un cert grau d'adaptació a les convencions gràfiques o a l'estructura fonèmica de la LA (Nida, 1964, p. 193-194). En canvi, naturalitzar un topònim implica substituir el topònim del TP per un equivalent tradicional en la LA. Així, el nom rus Российская Федерация se sol naturalitzar al català com a *Federació Russa*, però es podria transferir com a *Rossijskaja Federacija* (per mitjà de la transliteració) o com a *Rossiskaia Federàtsia* (per mitjà de la transcripció).

La transliteració i la transcripció són conceptes fronterers, difícils de delimitar. La qüestió encara es complica més si hi afegim les dificultats a l'hora de distingir els sistemes d'escriptura alfabètics dels no alfabètics. Generalment, però, s'accepta que la transliteració implica substituir lletra per lletra els caràcters de l'expressió de partida, mentre que la transcripció aspira a representar-ne els fonemes (o els sons).⁶

En català manca un terme tècnic que abrasi tant la transliteració com la transcripció, equivalent a l'expressió alemanya *Umschrift*, que Wellsich (1975, p. x) també troba a faltar en anglès. Amb tot, si es vol parlar de manera inespecífica sobre la reescriptura amb l'alfabet llatí d'expressions escrites amb altres sistemes, podem emprar el terme *romanització*, que cobreix tant la transliteració i la transcripció com els sistemes mixtos. Aquests termes es refereixen tots ells a mètodes per a la conversió d'expressions entre dos sistemes d'escriptura diferents i no s'han de confondre, doncs, amb la transferència com a tècnica de traducció, que pot prescindir-ne quan es tradueix entre llengües que s'escriuen amb el mateix sistema d'escriptura.

6. Per a una dilucidació més detallada d'aquests conceptes, vegeu BRIGHT i DANIELS (1996, p. XLIV-XLV).

Tornant a la qüestió dels topònims i com es traslladen, Eugene Nida (1964) constata que la tendència principal en la traducció contemporània és «manllevar» (és a dir, transferir) els noms propis, topònims inclosos, partint «de la forma oral» sempre que calgui transliterar o transcriure.

Per la seva banda, Peter Newmark (2003) fa notar que, de vegades, el traductor ha de considerar una tercera llengua a més de la llengua de partida (LP) i la llengua d'arribada (LA). Traduint de l'alemany a l'anglès, per exemple, els noms alemanys de localitats poloneses o txecoslovaques no s'haurien de transferir de l'alemany, sinó del polonès, el txec o l'eslovac (2003, p. 35): «Do not normally call Polish or Czechoslovak towns by their German names [...] The Polish Minister of Information rightly protested to the West Germans about this habit recently.»

Tot i que Newmark no esmenta cap altra raó (més enllà de les queixes diplomàtiques), es pot suposar que, a parer seu, hauria de tenir preferència el nom oficial o bé el vernacle. Evidentment, toparem amb dificultats si la localitat té més d'un nom oficial o vernacle, cosa prou habitual en territoris multilingües o diglòssics. A més, per tal de decidir quins noms es poden considerar vernacles i quins no, primer caldria establir els dominis lingüístics de les llengües en qüestió, una tasca que no sempre és fàcil.

En vista d'aquests casos, el manament de Newmark (2003, p. 35) «Do not take sides on any political disputes about place-names» sembla impossible de complir. Segons Moya (2000, p. 56 i seg.), donar dos noms és més neutral que no pas donar-ne un de sol (p. ex. «el islote de Imia (Kardak, en turco)» o «las islas Diayus (Sinkakus [*sic*], en Japón)» (2000), però hom podria entendre que donant-ne dos noms se n'està equiparant el caràcter endotoponímic.

Deixant de banda els casos dubtosos, segons Newmark (2003) cal preferir la transferència a la naturalització. Aquest consell concorda amb la moda, comuna a molts idiomes, de dir, per exemple, *Beijing* en comptes de *Pequín* o *Mumbai* en comptes de *Bombai*, mentre que d'altres exotopònims no semblen caure en desús, com ara *Varsòvia*, *Munic* o *Bucarest*. Aparentment, no hi ha manera de traçar una línia clara que separi els exotopònims que caldria mantenir dels que caldria abandonar. Alguns autors, com ara Moya (2000, p. 20 i seg.), pensen que, a més d'observar atentament les tendències actuals, el traductor hauria de prendre consciència del seu paper a l'hora de fixar unes formes en detriment d'unes altres.

En una altra línia, alguns especialistes fan recomanacions contràries a les de Newmark. És el cas de Mestres i Santamaria (1997, p. 31 i seg.), que consideren que caldria emprar els equivalents tradicionals sempre que estiguin ben

establerts i tinguin un ús sostingut en el temps. Amb tot, sí que coincideixen amb l'advertència de Newmark contra «llengües intermediàries» com són l'anglès, el francès o el castellà a l'hora de traduir d'altres llengües. Aquests autors també reconeixen la dimensió etnolingüística dels topònims i en subratllen els vincles amb la cultura de la comunitat que els fa servir.

Malgrat que, en certa manera, els autors discrepin sobre com convé traslladar els topònims, sí que estan d'acord en un punt: si es transfereix un topònim, cal fer-ho basant-se en la forma del TP, recurrent només a terceres llengües en cas que aquesta forma sigui un exotopònim. En el cas de la traducció de literatura ídix, aquest plantejament duria els traductors a naturalitzar tots els topònims amb equivalents en la LA, conservar l'endotoponímia ídix que no té equivalents en la LA i transferir indirectament (és a dir, per via de terceres llengües) els exotopònims ídixs sense equivalents en la LA.

Com es veu, la diferència entre endo- i exotopònims és central per a fonamentar les decisions traductores. Seguint Mestres i Santamaria (1997), es pot dir que els endotopònims designen objectes geogràfics dins d'un domini lingüístic i els exotopònims designen objectes de fora. Aquesta divisió es pot complicar per diferents motius. D'una banda, hi ha objectes geogràfics, com ara rius o serralades, que es poden trobar alhora dins i fora d'un determinat domini lingüístic, o d'altres, com ara mars i oceans, que poden ser percebuts com a interiors o exteriors en funció del punt de vista que s'adopti (Jordan, 2009). D'altra banda, pot ser difícil establir a partir de quin moment un territori s'incorpora a un domini lingüístic o l'abandona, fruit de desplaçaments poblacionals o processos de substitució lingüística. Per tant, si bé en molts de casos es pot determinar amb certesa que un nom donat és un endo- o un exotopònim, en molts altres aquesta qüestió admetrà diverses opinions que inevitablement expressaran un posicionament ideològic en relació amb l'arrelament d'una llengua determinada en un territori donat.

Alguns autors incorporen l'oficialitat com un criteri per a distingir entre endo- i exotopònims, com Kladnik (2009), que empra aquestes definicions:⁷

Exonym: Name used in a specific language for a geographical feature situated outside the area where that language is widely spoken, and differing in its form from the respective endonym(s) in the area where the geographical feature is situ-

7. Les definicions de KLADNIK (2009) són deutores de les fixades pel Grup d'Experts de les Nacions Unides en Noms Geogràfics. Per a un repàs de llur evolució, vegeu BARTOS-ELEKES (2008).

ated. [...] Endonym: Name of a geographical feature in an official or well-established language occurring in that area where the feature is situated.

Aquesta distinció resulta problemàtica perquè confon els topònims oficials amb els topònims en les llengües oficials. Per exemple, mentre que *Lleida* és l'únic nom oficial de *Lleida*, en les altres llengües que hi són oficials aquesta ciutat s'anomena *Lhèida* i *Lérida*. Segons la definició de Kladnik, el nom aranès també s'hauria de considerar endotopònim, cosa que contravé l'ús habitual d'aquest terme, perquè la forma *Lhèida* no és ni vernacle ni oficial. De tota manera, aplicat al cas ídix, el criteri d'oficialitat equipararia les designacions en ídix amb les de les llengües oficials de cada moment, cosa que en si mateixa no justificaria que els traductors optessin sistemàticament per les segones en detriment de les primeres, atès que l'existència d'un topònim oficial en una altra llengua no lleva caràcter endotoponímic als noms que rebí l'indret en les llengües vernacles.

4. Minorització i interferències

L'ús de toponímies intermèdies en substitució d'endotopònims cal entendre'l en el marc de la minorització lingüística. Segons Anna Aguilar-Amat i Laura Santamaria (1999), les llengües minoritzades són llengües sotmeses a discriminació, amb independència de si són majoritàries o minoritàries. A diferència del concepte de llengua minoritària, la noció de llengua minoritzada se centra en els processos que afecten un idioma, més que en l'estat en què es troba, i és relativa, en la mesura que una llengua pot ser minoritzada en un territori, però no en un altre.

Lluís Vicent Aracil (1983) és sens dubte un dels sociolingüistes que ha reflexionat de manera més lúcida sobre la qüestió de la minorització, que ell veu indissociablement lligada als processos de substitució lingüística. Aracil anomena la llengua dominant «idioma mediatitzador», perquè «mostra i amaga, obre i reclou —és un pont que uneix, i una barrera que separa» (p. 190).

Aquesta «interposició» de la llengua dominant o «mediatitzadora» té repercussions diverses i profundes, però aquí interessa subratllar-ne una en especial (p. 184):

És típic que els manlleus lexicals en general (i els noms propis en particular) passin de *x* [la llengua minoritzada] als altres idiomes —i viceversa— a través de *y* [la llengua dominant], de tal manera que portaran traces fòniques i/o gràfiques

de llur forma en *y* [la llengua dominant]. Els catalans del Nord i els del Sud, per exemple, pronunciaran així els anglicismes a la francesa i a la castellana, respectivament —i els anglesos, per exemple, usaran la forma *huerta* [en comptes de *horta*], per la mateixa raó en definitiva que trobem *Χορχε δε Σαν Χορχε* dins la Gran Enciclopèdia Grega.

Si fem nostres les reflexions d'Aracil, doncs, haurem de concloure que el rebuig dels endotopònims de llengües minoritzades no és una conseqüència de la minorització, sinó una part integrant del mateix procés minoritzador.

La caracterització de l'ídix com a llengua minoritzada pot semblar insuficient per a descriure l'idioma d'una comunitat que ha estat massacrada sistemàticament i que avui dia es troba en una situació tan fràgil. Amb tot, cal insistir que la minorització no es refereix tant a la situació en què es troba una llengua (nombre de parlants, perspectives de futur, etc.) com a la relació de subordinació que guarda amb d'altres. La manca de suport governamental per a l'ídix i la necessitat de comunicar-se amb una població gentil que rarament aprenia aquesta llengua (bilingüisme asimètric) justifiquen, però, que es qualifiqui de llengua minoritzada.

En el cas de la traducció de literatura ídix, la minorització es palesa en l'ús de grafies o topònims provinents de llengües dominants en relació amb l'ídix (com el polonès, el rus o l'alemany). Aquests usos, que anomenarem *interferències*, són problemàtics almenys per dues raons. El primer problema és que si els topònims no es transfereixen directament de l'ídix, sinó indirectament a través d'altres llengües, es podria pensar —en conjunció amb les tendències contemporànies en traducció exposades més amunt— que l'ídix no era una llengua ni oficial ni vernacla d'aquells indrets en el moment històric en qüestió. És cert que l'ídix ha gaudit d'un reconeixement oficial escassíssim, assolit només durant els anys vint i trenta a la Unió Soviètica (Shandler, 2008), però la idea que no era una de les llengües vernacles de l'Europa central i de l'est és manifestament errònia, en la mesura que nombroses comunitats idixòfones poblaren aquest territori al llarg dels segles. A més, com s'ha exposat més amunt, aquest arrelament és precisament el que ha donat lloc als endotopònims que es troben als TP, que en cap cas es poden considerar «meres versions» de llurs equivalents en llengües eslaves. En altres paraules, si Šechter (citat a YIVO, 2010, p. 11) té raó quan afirma que els endotopònims ídixs no són pas menys «reals» *en ídix* que llurs equivalents polonesos, alemanys o rusos, tampoc no ho haurien de ser *en la traducció*.

D'altra banda, l'ús d'altres toponímies invisibilitza els vincles culturals amb el territori que connota la toponímia ídix (Birnbau, 1979, p. 135). I és

que, com apunta Peter Jordan (2012 i 2021), la toponímia d'una llengua reflecteix les relacions polítiques, culturals i econòmiques tant interiors com exteriors de la comunitat que la parla. Els topònims propis, a més, contribueixen al sentiment de pertinença d'una comunitat, a la continuïtat de la seva història, i constitueixen marcadors d'identitat. Pel que fa als endotopònims, alguns autors (Jordan, 2009; Reinsma, 2017) afegeixen que entre els parlants que els empen i els indrets que denoten s'estableixen vincles emocionals i el sentiment de «ser a casa», que de vegades s'estén fins i tot a àrees inhabitades com ara mars, deserts i muntanyes —les quals, estrictament, no formarien part de cap domini lingüístic.

El segon problema de les interferències és que es perd la coherència entre els noms de lloc, de persona i de realitats específiques a la cultura de parla ídix. El que s'entén per *coherència* és que, atès que totes aquestes expressions dels TP pertanyen a una mateixa llengua, comparteixen una estructura fonèmica i una ortografia consistent. Per tant, no costa gens de reconèixer que pertanyen a una sola llengua, l'ídix, que és en si mateixa el reflex d'una forma de vida i d'un sistema cultural específics (per fer servir l'expressió de Weinreich, 2008, p. 202 i pàssim).

Aquesta falta de coherència és palmària en els antropònims. En les traduccions estudiades és molt freqüent que els prenom ídix es naturalitzin (íd. *Avrom* → ang. *Abraham*, íd. *Doved* → cast. *David*, íd. *Yoyne* → cast. *Jonás*) encara que no es refereixin a figures bíbliques, sinó a personatges ficticis del segle passat. Pel que fa als cognoms, molts presenten interferències de l'alemany (per exemple, ang. *Ehrlichman* o *Wagmeister*). Aquestes tries estableixen una asimetria extravagant amb els noms de pila i els cognoms polonesos, que són respectats, i, alhora, amaga el fet que els noms dels personatges pertanyen a la mateixa llengua que els noms dels indrets on viuen i d'on procedeixen.

El problema encara esdevé més flagrant quan es consideren els cognoms toponímics, és a dir, els cognoms que denoten (o antany denotaven) un origen geogràfic, perquè sovint presenten interferències de l'alemany. Això vol dir que un mateix topònim ídix pot ser transferit del polonès quan denota un indret i de l'alemany quan denota un origen familiar.

Amb els referents culturals, és a dir, els elements específics de la cultura jueva en general o ídix en particular, passa una cosa semblant, i és que aquestes expressions se solen transferir no pas de l'ídix, sinó de l'hebreu. Així, íd. *cheyder* → ang. *cheder* 'escola religiosa', íd. *šoychet* → ang. *shochet* 'matador ritual', en què es perd el diftong ídix característic, mentre que en el cas íd. *landsleyt* → ang. *landsleit* 'paisans, compatriotes' es manté.

Procedir d'aquesta manera pot tenir sentit si es té en compte que algunes d'aquestes expressions hebrees són més conegudes entre el públic de la LA, però generen la mateixa incongruència que comentàvem suara a tomb dels topònims i els antropònims, sobretot si es comparen amb altres referents culturals transferits directament de l'ídix, com ara ang. *peyes* 'ble de cabells que els homes ortodoxos es deixen créixer a les temples' o *shames* 'bidell de sinagoga'.

A parer nostre, una traducció que es proposés de retratar el sistema cultural ídix com un conjunt, que no el reduís a una expressió folklòrica de la judeïtat, hauria d'aspirar a preservar la coherència entre aquesta mena de termes bo i optant per transferències directes des de l'ídix i ortogràficament coherents.

5. El corpus de l'estudi

El corpus de l'estudi comprèn un total de 64 textos ídixs de set autors i llurs traduccions a l'anglès (54), el francès (7), el castellà (2) i el català (1), unes llengües, per tant, que no han estat coterritorials de l'ídix en el seu domini lingüístic tradicional a l'Europa central i de l'est abans de la Segona Guerra Mundial. Els autors de les obres incloses al corpus són Šolem Aleychem (1859-1916), Š. An-Ski (1863-1920), Doved Bergelson (1884-1952), Y. L. Perets (1852-1915), Leyb Rochman (1918-1978), Baševiz Zinger (1902-1991) i Y. Y. Zinger (1893-1944).

S'han inclòs obres de diversos gèneres, tots ells de prosa literària. Si se n'ha exclòs la poesia, és perquè no proporciona tants topònims. La possibilitat d'accedir tant a les obres traduïdes com als textos originals també ha condicionat enormement la nostra selecció. Així, doncs, el corpus comprèn cinquanta-nou relats, tres fragments llargs de novel·les, un epistolari de ficció i una obra de teatre (veg. l'apèndix per a conèixer la composició detallada del corpus). Així mateix s'han exclòs del corpus traduccions indirectes, perquè justament es volia investigar la interferència o no de terceres llengües, que en la traducció indirecta es pot donar per descomptada.

En la traducció d'aquests textos hi han participat un total de trenta-tres traductors: vint-i-cinc a l'anglès, tres al francès, tres al castellà i dos al català. No s'ha pogut esbrinar qui havia traduït dos dels relats de Baševiz Zinger.

El buidatge del corpus ha proporcionat 387 topònims: 232 en anglès, 64 en francès, 75 en castellà i 16 en català. Alguns topònims en la LA figuren

més d'una vegada; això passa quan diferents traductors han traslladat de la mateixa manera diverses instàncies del mateix topònim o bé quan diferents topònims es traslladen de la mateixa manera. Haver-los exclòs no hauria permès comprovar si diferents traductors feien servir les mateixes tècniques per a traslladar els mateixos topònims, en el primer cas, ni detectar parelles de topònims en què canvia el del TP, però no el del TA, en el segon.

El nostre corpus presenta algunes limitacions. La primera és quantitativa, atès que només s'ha estudiat una petita fracció de totes les traduccions de literatura ídix. L'*Index translationum* de la UNESCO recull un total de 1.714 traduccions d'obres ídixs a altres idiomes. Actualment l'índex s'està posant al dia, però el novembre de 2020 cobria les traduccions publicades fins a 2009. També cal tenir en compte que s'hi recullen reedicions de les mateixes traduccions i antologies que contenen diverses traduccions. Per tant, no és possible obtenir un nombre precís d'obres traduïdes; amb tot, la xifra de 1.714 ens permet intuir-ne l'ordre de magnitud. Com que aquest corpus no pot aspirar a ser estadísticament representatiu, s'ha intentat que ho sigui en altres aspectes: centrant-se en alguns dels autors més populars, recollint traductors amb una trajectòria important (com són Rachel Ertel, Jacob Abecasis o Rhoda Henelde) i concentrant-se en l'anglès, atès que és la LA quantitativament més important i sovint s'ha emprat com a llengua pivot per a traduccions indirectes, de manera que repercuteix en la recepció de la literatura ídix més enllà del públic que llegeix en aquest idioma.⁸

Una altra característica del corpus és que en els TP es troben molts topònims ídixs escrits amb grafies que divergeixen de les que es podrien considerar estàndard, pel fet de ser totes elles escrites molt abans dels primers nomenclàtors de vocació prescriptiva. Les vacil·lacions gràfiques i toponímiques són, doncs, inherents al corpus i rellevants per al nostre estudi, però no n'invaliden la metodologia, perquè s'han comparat els topònims dels TA amb les formes dels topònims tal com apareixen als TP, centrant-nos en com els traductors

8. El cas de Baševic Zinger és el més il·lustratiu, ja que l'*Index translationum* recull 218 traduccions indirectes fetes a partir d'obres d'aquest autor sobre un total de 283 traduccions indirectes de l'ídix a qualsevol altra llengua. Això es deu en part al fet que l'autor supervisà moltes d'aquestes traduccions, perquè originalment havien aparegut en publicacions periòdiques i, per tant, en el procés de traducció havien de ser modificades, per exemple per a evitar repeticions innecessàries. Segons Ilan STAVANS, «Singer called English his “second original language”» (citat a BAŠEVIĆ ZINGER, 2004, p. 778). Per a conèixer els debats al voltant d'aquesta qüestió, vegeu WIEGAND (2020).

han mitjançat entre aquestes dues formes sense tenir en compte les grafies afavorides per YIVO (s. d.) o Bordin (2020).

Finalment, s'imposa un comentari relacionat també amb la metodologia, i és que en una traducció tal com es publica es plasmen les intervencions de diverses persones, no només del traductor: el corrector, l'editor i, sovint, el revisor de galerades. En el cas de les reedicions, de vegades hi tornen a intervenir un editor i un corrector. Per tant, quan parlem de les tries que fa «el traductor» d'un cert text, fem abstracció de tots aquests agents, reduint-los a una figura única.

6. Anàlisi traductològica dels topònims del corpus

Al corpus s'han trobat un total de 387 topònims. En relació amb la LP, els topònims es poden classificar com es mostra a la taula 1. Els exotopònims ídixs sense equivalents en la LA representen, amb un 45 % dels casos, una part important dels topònims totals.

TAULA 1
Classificació dels topònims en els TP

<i>Topònims</i>	<i>Quantitat</i>	<i>Freqüència</i>
Endotopònims ídixs	210	54 %
amb equivalents a la LA	37	10 %
sense equivalents a la LA	173	45 %
Exotopònims ídixs	177	46 %
amb equivalents a la LA	131	34 %
sense equivalents a la LA	46	12 %

No sempre s'ha pogut determinar amb precisió la tècnica de traducció aplicada en cada topònim. Per exemple, un traductor pot tenir tendència a transferir els topònims ídixs no pas a partir de la forma del TP, sinó dels equivalents polonesos. En aquest cas, si trasllada íd. *Frampol* → ang. *Frampol* i sabem que *Frampol* és també la forma polonesa, no és clar si ens trobem davant d'un cas de transferència directa de l'ídix o del polonès. Atès que l'objectiu és demostrar la presència d'interferències, en cas de dubte o indeterminació entre una possible interferència i una altra tècnica traductora, sempre s'ha anotat l'altra tècnica.

En general, però, ha estat relativament senzill inferir i classificar la tècnica traductora aplicada a cada cas. A continuació es presenta una taula resum (taula 2) i, tot seguit, s'explica cada tècnica amb més detall. Com es veu, la naturalització i la transferència són les tècniques més aplicades, ambdues en un 44 % dels casos:

TAULA 2
Tècniques de traducció per freqüència

<i>Tècnica de traducció</i>	<i>Freqüència</i>
Naturalització	44 %
amb exotopònim	32 %
amb endotopònim	12 %
Transferència	44 %
Transferència directa	21 %
Transferència indirecta	1 %
Interferència	21 %
Altres	12 %
Traducció pròpiament dita	6 %
Tècnica combinada	3 %
Sinònim	2 %
Elisió	1 %
Glossa	1 %
Substitució	< 1 %
Indeterminada	< 1 %

La naturalització és la tècnica que es fa servir quan hi ha un equivalent en la LA, tant si en aquesta llengua és un endotopònim (p. ex., íd. *Myami bitš* → ang. *Miami Beach*, íd. *Nyu York* → ang. *New York*, íd. *Pariz* → fr. *Paris* o íd. *Amerike* → cast. *América*) com un exotopònim per a un objecte geogràfic de rellevància internacional (p. ex., íd. *Daytšland* → ang. *Germany*, íd. *Yokohama* → ang. *Yokohama*, íd. *Livorno* → fr. *Livourne*, íd. *Zaksn* → cast. *Sajonia*).

En aquesta categoria cal destacar que també es naturalitzen, mitjançant equivalents tradicionals, tots els topònims bíblics (p. ex., íd. *Sinay* → ang. *Sinai*, íd. *Kenaan* → ang. *Canaan*, íd. *Tsien* → fr. *Sion* o íd. *Yerušelayem* → cat. *Jerusalem*) i els endotopònims ídixs que tenen equivalents tradicionals en la LA (p. ex., íd. *Kroke* → ang. *Cracow*, íd. *Poyln* → ang. *Poland*, íd. *Vaysl* → ang. *Vistula* o íd. *Varše* → fr. *Varsovie*).

Amb un 44 % de casos, la transferència també és una de les tècniques més freqüents. Específicament, s'aplica a 147 dels 173 endotopònims ídixs sense equivalents en la LA (vegeu més avall les altres tècniques de traducció emprades en la resta de casos). No obstant això, només 67 d'aquests noms són transferits directament des de l'ídix. Casos de transferència directa des de l'ídix serien, per exemple, íd. *Bechev* → ang. *Bechev*, íd. *Bendin* → ang. *Bendin*, íd. *Vasilkov* → fr. *Vasilkov* o íd. *Berditšev* → fr. *Berditchev*, en els quals no es poden observar interferències procedents de terceres llengües.

En la resta de casos, 80 en total, els endotopònims ídixs no s'han transferit directament de l'ídix, sinó a partir d'una tercera llengua, o bé s'han transferit de l'ídix, però s'hi poden detectar interferències de terceres llengües. Quan parlem d'interferència», doncs, ens referim a qualsevol d'aquestes dues situacions, en contraposició a la «transferència indirecta», que és com denominem la transferència indirecta d'exotopònims ídixs a partir de terceres llengües. La diferència, per tant, l'estableix el fet que el topònim de partida sigui un endotopònim o un exotopònim.

Alguns exemples d'interferència serien íd. *Tsoyzmer* → ang. *Sandomierz*, íd. *Reyvets* → ang. *Rejowiec* o íd. *Pyetrokov* → cast. *Piotrków*, en què els topònims del TA reproduïxen al peu de la lletra els equivalents polonesos i no els noms ídixs. Alguns exemples de transferència indirecta que no serien interferències, perquè es corresponen a exotopònims ídixs, serien íd. *Leyptsig* → cast. *Leipzig* via al. *Leipzig* o íd. *Baluti* → cast. *Bałuty* via pol. *Bałuty* (que a l'original se cita expressament en polonès).

Les interferències poden ser de diversa mena. N'hi ha d'ortogràfiques, com ara íd. *Zamoštš* → ang. *Zamosc* o íd. *Lentšits* → ang. *Lenczyc*, en què els topònims del TA segueixen de prop pol. *Zamość* i pol. *Łęczycza*, però ometent la ratlla de la *e*, els accents aguts i l'*ogonkiem* sota la *e*. Semblantment, la terminació *-itz*, típicament alemanya, sovint substitueix la terminació ídix *-its* (ang. *Radoshitz*, *Reivitz*...). Aquesta ortografia germanitzant és especialment qüestionable perquè es desvia dels equivalents alemanys tradicionals o fins i tot es barreja amb els equivalents polonesos, com ara íd. *Grabovits* → ang. *Grabovitz* malgrat al. *Buchholz* o encara íd. *Ižbitse* → ang. *Izbitza* malgrat al. *Giesebitz* o pol. *Izbica*.

D'altres interferències afecten l'estructura fonèmica dels topònims, perquè afegixen, treuen o canvien vocals o consonants. Per exemple, íd. *Yonev* → ang. *Yanov* (en què els fonemes íd. /ɔ, ɜ/ es representen amb ⟨a, o⟩ sota la influència de pol. *Janów*) o íd. *Hrubyeshoyv* → ang. *Hrubyeshow* (en què la darrera síl·laba es monoftonguitza sota la influència de pol. *Hrubieszów*, malgrat que

la darrera vocal polonesa representi el fonema /u/). En aquest darrer cas, a més, es pot observar com Baševiš Zinger mateix escrivia sota la influència del polonès, en la mesura que emprava una grafia avui descartada a favor de la forma ídix estàndard *Robšoyv*.

En general, però, la majoria d'interferències combinen canvis tant ortogràfics com fonèmics, per exemple íd. *Vorke* → cast. *Warka* o íd. *Pšische* → cast. *Przysucha*.

Finalment, altres tècniques traductores serien la traducció pròpiament dita, emprada sobretot en orònims i odònims (com ara ang. *Bridge Street*, *Black Mountains*, fr. *rue des Juifs*...), la sinonímia (com ara íd. *erets Yisroel*, lit. 'terra d'Israel' → cat. *Israel*), l'elisió (que atribuïm a errades), la glossa (com ara íd. *Šauburg-teater*, que esdevé en francès: *le Théâtre hollandais, rebaptisé par les gardiens des Plaines Joodsche Schouwburg*) i la substitució (com ara cast. [*todas las plagas de*] *Egipto*, mentre que a l'original es parla del faraó).

Per acabar, els topònims complexos de vegades es traslladen combinant diferents tècniques, com ara íd. *Kleyn-Yuzefov* → ang. *Little Jozefov*, en què la primera part del nom es tradueix mentre que la segona es trasllada mitjançant una interferència de pol. *Józefów*.

Les interferències, doncs, són molt freqüents, ja que afecten la meitat de les transferències, i procedeixen de les llengües hegemòniques en el domini lingüístic ídix, com es reflecteix en la taula 3 (els percentatges sumen més del cent per cent perquè alguns topònims exhibeixen interferències de més d'una tercera llengua):

TAULA 3
Origen de les interferències per freqüència

<i>Llengua intermèdia</i>	<i>Freqüència</i>
Polonès	76 %
Alemanys	19 %
Rus	4 %
Ucraïnès	4 %
Indeterminada	1 %

La preponderància del polonès com a llengua intermèdia es deu sobretot a la inclusió d'un gruix important d'obres de Baševiš Zinger al corpus.

7. La traducció de topònims entre llengües minoritzades

Aquest estudi, però, no només mostra que la condició minoritzada de la LP pot condicionar les estratègies traductores, sinó que també hi pot influir la minorització de la LA. Només cal observar a la taula 4 la distribució dels casos d'interferència en el subconjunt d'endotopònims en funció de les llengües d'arribada:

TAULA 4

Interferències en el trasllat d'endotopònims per llengua d'arribada

LA	Topònims	Endotopònims	Interferències	%
anglès	232	128	54	42 %
castellà	75	52	22	42 %
francès	64	31	7	23 %
català	16	12	0	0 %

La migrada quantitat de topònims i de textos examinats no brinda, ni de bon tros, una mostra representativa del conjunt de les traduccions que s'han fet les darreres dècades, però sí que indica una tendència clara. Mentre que en anglès, francès i castellà les interferències sovintegen, en el cas del català no se n'ha detectat cap ni una.

De moment, fins on nosaltres sabem, més enllà d'*El dibbuq* d'An-Ski (trad. de Ferrer i Soler) en català no hi ha traduccions directes de l'ídix. A mesura que es vagin anostrant de manera directa més obres ídixs, es podrà constatar si la manca d'interferències es manté o no.

D'altra banda, perquè aquesta conjectura, de moment precària, es pugui extrapol·lar a les llengües minoritzades en general, serà necessari que es repliqui aquesta mena d'estudi entre altres parelles de llengües, tant dominants com minoritzades.

La traducció de literatura occitana en català ens fa pensar que serà possible de fer-ho. Una mostra n'és *El llibre dels finals* de Joan Bodon (2015), en què el traductor, Joan-Lluís Lluís, transfereix sistemàticament els endotopònims occitans que no tenen un equivalent català d'ús sostingut en el temps, ignorant doncs els equivalents de la llengua dominant francesa. Així, Lluís escriu *plaça de la Jauda* (i no pas *Jaudè*), *plaça Delila* (i no pas *Delille*), *Chanturga* (i no pas *Chanturgue*), *Chastelgai* (i no pas *Châteaugay*), *de Peiteus* (i no pas *de Poitiers*), com a cognom toponímic, *Bòrn* (i no pas *Born*), etcètera.

La tria no podria ser més encertada tenint en compte l'argument de la novel·la, en què, en paraules del traductor, el protagonista moribund «no veu l'agonia sinó ja la inexistència de l'occità, present gairebé només en patrònims i topònims mal ortografiats» (p. 13-14).

El mateix respecte envers els endotopònims occitans regeix la traducció catalana d'*El garrell* de Loís Delluc (1963) a cura de Joan Sales, si bé el traductor es permet una llicència curiosa en relació amb «el delicat problema de la transcripció dels topònims» que ell mateix comenta al final del pròleg (p. 33):

Pel que fa a aquells topònims [occitans] que, degut a la seva escassa anomenada, no han creat les formes catalanes corresponents, els hem transcrits en la seva forma occitana amb una lleugera catalanització ortogràfica: hem substituït per *-es* la terminació occitana *-as* (Berbeguieres per Berbeguieras), hem adaptat l'accentuació gràfica a les regles que té en català i hem escrit *ll* i *ny* en comptes de *lh* i *nh*. [...] Sovint els topònims occitans tenen tantes formes diferents com dialectes occitans existeixen; no hi ha cap motiu per creure que la forma catalana, quan la tenen o la poden tenir amb tota naturalitat, no hagi de ser igualment legítima.

La decisió de catalanitzar topònims que pren Sales ens sembla difícilment extrapolable, però dues raons hi advoquen a favor: els vincles històrics que han unit Occitània i els països de parla catalana i el moment històric en què transcorre la novel·la, el segle XVI, més procliu a naturalitzar topònims que no pas avui dia. En tot cas, amb les traduccions de Lluís i Sales es volien donar dos d'exemples en què els traductors de llengües minoritzades es mostren escrupolosos amb els endotopònims del TP.

8. Una estratègia alternativa

Els problemes exposats en relació amb el trasllat d'endotopònims ídixs sense equivalent en la LA es podrien resoldre seguint una estratègia que no recorri a les interferències. Aquesta estratègia consistiria a traslladar sempre de l'ídix aquesta classe de topònims. Seria especialment eficaç si també s'apliqués a la resta de noms ídixs, com ara els antropònims, i als referents culturals, perquè ajudaria a comunicar la coherència del sistema cultural ídix.

Per tal d'identificar els topònims ídixs es pot recórrer als recursos enumerats a la secció 2. Tot seguit, per a distingir els endotopònims dels exotopònims, primer caldrà definir els confins del domini lingüístic. En el cas d'obres que reflecteixin la perspectiva dels parlants ídixs originaris de l'Europa cen-

tral i de l'est abans de la Segona Guerra Mundial, es pot recórrer a YIVO (s. d.). Aquest recurs, juntament amb Bordin (2020), podria ser el punt de partida per a la romanització dels topònims, atès que aspiren a ser un estàndard prescriptiu, per tal com, traduïnt a partir de qualsevol altra llengua, sovint es prefereix transferir un endotopònim en la seva grafia contemporània encara que en el TP figuri amb una ortografia antiquada.

Si els traductors segueixen les formes recollides en aquests índexs, eventualment es podrà assegurar la coherència entre els endotopònims ídixs que apareguin també en altres traduccions a la mateixa LA.

Perquè això sigui possible, faltaria, a més, un consens sobre el mètode de romanització que caldria emprar, que segurament no seria la transcripció ni la transliteració, sinó una adaptació fonocogràfica a la LA, concebuda per al públic de la literatura traduïda (com planteja Nida, 1964, p. 193-194). Així, en el cas del català, topònims com *Tsoyzmer*, *Reyvets*, *Zamoštš*, *Lentšits*, *Rachev* o *Pšische* es podrien traslladar com a *Tsòizmer*, *Ràivits*, *Zàmixtx*, *Líntxits*, *Ràkhev* o *Pxiskhe* prenent com a punt de partida les formes afavorides per Bordin (2020). La forma cat. *Ràkhev* per a íd. *Rachev* en detriment de pol. *Anno-pol* il·lustra millor que cap altre cas la conveniència de no transferir aquesta mena de topònims a partir de terceres llengües, perquè abans de l'Holocaust la majoria de veïns d'aquest poble eren jueus i seria inversemblant que s'hi referissin amb el nom de la patrona santa Anna en lloc del nom jueu tradicional.

Cal tenir en compte que aquesta proposta és un principi general i que, com a tal, té limitacions. Així, quan un endotopònim ídix es presenti al TP amb una ortografia inusual o no estàndard, caldrà que el traductor consideri si això reflecteix, per exemple, una idiosincràsia dialectal o sociolectal que pugui valer la pena de preservar en el TA, com podria ser el cas de *Dantsig* o *Lemberg*. I és que, segons Arnold Rabinowitsch (2017), «der Namenbestand eines künstlerischen Textes ist niemals eine bloße Widerspiegelung des Namenschatzes, der im Leben gebraucht wird, er ist immer dessen Projektion, die durch das Prisma des schriftstellerischen Schaffens gegangen ist».

Òbviament, aquesta proposta també té alguns inconvenients. Un dels més evidents és la falta de transparència, en el sentit que força endotopònims ídixs no seran fàcilment reconeixibles i costarà de trobar-los a Internet (Sadock, Spinner i Zarrow, 2016). El traductor, doncs, sempre haurà de sospesar com és d'important que el lector de la seva traducció sàpiga exactament on es troba un indret donat. En alguns casos potser no tindrà cap importància saber ni si un lloc és real o fictici, però en d'altres tal vegada serà absolutament re-

llevant saber sota quin estat o règim territorial vivia una comunitat jueva determinada. Si aquest fos el cas, caldria triar entre diferents solucions: una glossa, una nota al peu o al final, un glossari o fins i tot un mapa, recursos que en les traduccions estudiades no es fan servir en el cas de topònims. Segurament no hi ha cap solució universalment vàlida per a resoldre aquesta dificultat, sinó que caldrà meditar-la cas per cas.

9. Conclusions i recerca futura

L'estudi de la literatura ídix traduïda mostra que les estratègies emprades per a traslladar topònims no segueixen en aquest cas les recomanacions d'autors com Nida (1964), Newmark (2003), Mestres i Santamaria (1997) o Moya (2000), atès que els endotopònims ídixs sense equivalent en la LA se solen transferir a partir de terceres llengües o com a mínim presenten interferències d'altres llengües, tant de naturalesa fonèmica com ortogràfica. Aquesta estratègia trenca la consistència entre topònims, antropònims i referents culturals, però també és problemàtica en si mateixa, ja que soscava el profund vincle cultural entre les comunitats de parla ídix i el territori de l'Europa central i de l'est que connoten els endotopònims ídixs en les obres estudiades.

Per a millorar la qualitat de les traduccions i fer justícia a aquest vincle, es proposa transferir aquests topònims a partir de llur forma original ídix. Per a fer-ho, el traductor pot basar-se, en primer lloc, en el nomenclàtor en línia del YIVO per tal de valorar si un nom de lloc és un exotopònim o un endotopònim, complementant la informació amb recursos enciclopèdics si convé. Si és un exotopònim, caldria transferir-lo a partir de la seva forma vernacle o oficial; si és un endotopònim, caldria transferir-lo directament de l'ídix, optant preferentment per la forma estàndard (per tal d'assegurar la coherència amb altres traduccions) o bé per la forma del TP, posat que aquesta no sigui estàndard i el traductor consideri que té connotacions rellevants.

Finalment, aquest treball deixa qüestions obertes que apunten a línies d'investigació futures. En l'àmbit de la traducció ídix, l'autor d'aquest estudi ja està investigant el trasllat d'antropònims en el mateix corpus. Està previst publicar pròximament els resultats complets de l'estudi en forma de base de dades. Sobre aquesta base es podran conèixer millor les estratègies seguides per al trasllat d'aquestes dues categories de noms. També es planteja la necessitat d'estratificar cronològicament les traduccions, per tal de detectar possibles evolucions en les estratègies seguides al llarg del temps, com també els

moments històrics en què transcorre l'acció de les obres, i determinar si influeixen en l'estratègia traductora. Així mateix, seria convenient estendre l'objecte d'estudi perquè inclogui els referents culturals i ampliar la composició del corpus.

D'altra banda, per tal de verificar la hipòtesi segons la qual l'estratègia traductora està condicionada per la minorització tant de la LP com de la LA, seria necessari replicar aquest estudi amb altres parelles de llengües, tant minoritzades com no. De retruc, això permetria esbrinar fins a quin punt les recomanacions traductores dels autors alludits al principi d'aquest apartat són seguides en general, és a dir, amb independència de si les LP o les LA són llengües minoritzades.

Llista d'abreviatures

al.	alemany
ang.	anglès
cast.	castellà
cat.	català
fr.	francès
íd.	ídix
lit.	literalment
LA	llengua d'arribada o llengua de la traducció
LP	llengua de partida o llengua traduïda
pol.	polonès
TA	text d'arribada o traducció
TP	text de partida o original
YIVO	Institut de Recerca Ídix

Bibliografia

Per a donar coherència a la bibliografia, s'ha decidit escriure els noms dels autors amb una sola ortografia, donant preferència a l'ídix. Així, per exemple, si el mateix autor signa llibres citats com a Isaac Bashevis Singer i com a Yitschok Baševís Zinger, totes les obres apareixen sota la segona grafia. D'altra banda, tingueu en compte que les obres del corpus no figuren en aquest apartat, sinó a l'apèndix que el segueix.

- ADAMCZYK-GARBOWSKA, Monika (2020). «A historical decontextualization of Eastern Europe: Transformations of Polish Jewish space in translations of Yiddish literature into English». En: TERPITZ, Olaf (ed.). *Yiddish and the field of translation: Agents, concepts and discourses across time and space*. Viena; Colònia; Weimar: Böhlau, p. 77-95.
- AGUILAR-AMAT, Anna; SANTAMARIA, Laura (1999). «Terminologia i llengües minoritzades». *Quaderns: Revista de Traducció*, 3, p. 101-112.
- ARACIL, Lluís Vicent (1983). *Dir la realitat*. Barcelona: Països Catalans.
- BARTOS-ELEKES, Zsombor (2008). «The discussion on terminology of the terms exonym and endonym». *Review of Historical Geography and Toponomastics*, III, 5-6, p. 53-62.
- BEIDER, Alexander (2012). «Eastern Yiddish toponyms of german origin». En: APTROOT, Marion *et al.* (ed.). *Leket: Yidiše študyen haynt = Leket: Jiddistik heute = Leket: Yiddish studies today*. Düsseldorf: Dup, p. 437-466.
- BIRNBAUM, Solomon A. (1979). *Yiddish: A survey and a grammar*. Toronto; Buffalo: University of Toronto Press.
- BODON, Joan (2015). *El llibre dels finals*. Trad. de Joan-Lluís Lluís. Barcelona: Club Editor.
- BORDIN, Hanan-Michael (2020). *Engliš-yidiš verterbuch fun toponimen = English-Yiddish dictionary of place-names*. 2a ed. Tel Aviv: Bedek Media Group.
- BRIGHT, William; DANIELS, Peter T. (1996). *The world's writing systems*. Nova York: Oxford University Press.
- DELLUC, Loïs (1963). *El garrell*. Pròleg, trad. i notes de Joan Sales. Barcelona: Club Editor.
- FALKÒVITX, E. M. (1966). «Evrejskij âzyk (idiš)». En: VINOGRÀDOV, V. V. (ed.). *Âzyki narodov SSSR. Vol. I: Indoevropeskie âzyki*. Moscou: Nauka, p. 599 i seg.
- HARSHAV, Benjamin (2011). «Multilingualism». En: *The YIVO encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [en línia]. <<https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Language/Multilingualism>> [Consulta: 10 juny 2021].
- JORDAN, Peter (2009). «The endonym/exonym divide related to transboundary features: Recent discussions in the UNGEGN Working Group on Exonyms». En: *The 15th International Seminar on Sea Names*. Seül: The Society for East Sea, 2009, p. 6-15.
- (2012). «Place names as ingredients of space-related identity». *Oslo Studies in Language*, 4 (2), p. 117 i seg.
- (2021). *Exonyms as part of the cultural heritage* [en línia]. <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/sessions/2nd_session_2021/documents/GEGN>.

- 2_2021_73_CRP73_13_Exonyms_cultural_heritage.pdf> [Consulta: 13 abril 2021].
- KLADNIK, Drago (2009). «Semantic demarcation of the concepts of endonym and exonym». *Acta Geographica Slovenica*, 49, 2 (desembre), p. 393-428.
- MESTRES I SERRA, Josep M.; SANTAMARIA I JORDÀ, Carolina (1997). «Els noms propis geogràfics no catalans». *Revista de Llengua i Dret*, 27 (juliol), p. 23-78.
- MOKOTOFF, Gary; SACK, Sallyann Amdur; SHARON, Alexander (2002). *Where once we walked: A guide to the Jewish communities destroyed in the Holocaust*. Bergenfield (Nova Jersey): Avotaynu.
- MOYA, Virgilio (2000). *La traducción de los nombres propios*. Madrid: Cátedra.
- NEWMARK, Peter (2003). *A textbook of translation*. Harlow: Longman, Pearson Education.
- NIDA, Eugene Albert (1964). *Toward a science of translating: With special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: E. J. Brill.
- NORICH, Anita (2013). *Writing in tongues: Translating Yiddish in the twentieth century*. Seattle: University of Washington Press.
- RABINOWITSCH, Arnold (2017). «Dynamik des Namensystems der osteuropäischen Juden». En: KREMER, Dieter (ed.). *Onomastik*. Vol. II: *Namensysteme im interkulturellen Vergleich*. Berlín; Boston: De Gruyter, 2017, p. 224-234.
- REINSMA, Riemer (2017). «Toponyms in uninhabited areas: The case of the southern North Sea». *GeoJournal*, 82 (3), p. 585-596.
- SADOCK, Ben; SPINNER, Samuel; ZARROW, Sarah Ellen (2016). «Vilne? Vilna? Wilno? Vilnius?: Place names in Yiddish». In *Geveb* [en línia]. <<https://ingeveb.org/blog/vilne-vilna-wilno-vilnius-place-names-in-in-geveb>> [Consulta: 11 juny 2021].
- SHANDLER, Jeffrey (2006). *Adventures in Yiddishland: Postvernacular language & culture*. Berkeley (Califòrnia); Londres: University of California, 2006.
- (2008). «Mapping Yiddishland: Place, time, and speech». En: KIEFER, Ulrike et al. (ed.). *EYDES (Evidence of Yiddish Documented in European Societies)*. Berlín; Nova York: Max Niemeyer Verlag, p. 291-304.
- TERPITZ, Olaf (ed.) (2020). *Yiddish and the field of translation: Agents, concepts and discourses across time and space*. Viena; Colònia; Weimar: Böhlau.
- TICHELAAR, Tjeerd (2002). *Toponymy and language* [en línia]. Document presentat al DGSD-UNGEEN Toponymy Course, impartit a Enschede/

- Frankfurt del Main l'agost de 2002. <https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn/docs/_data_icacourses/_HtmlModules/_Documents/D09/documents/D09-01_Tichelaar.pdf> [Consulta: 17 novembre 2020].
- UNESCO (2020). *Index translationum* [en línia]. <<http://www.unesco.org/xtrans>> [Consulta: 17 novembre 2020].
- WEINREICH, MAX (2008). *History of the Yiddish language*. Ed. de Paul Glasser, trad. de Shlomo Noble amb l'assistència de Joshua A. Fishman. New Haven, Conn: Yale University Press.
- WELLISCH, HANS H. (1975). *Transcription and transliteration: An annotated bibliography on conversion of scripts*. Silver Spring (Maryland): Institute of Modern Languages.
- WIEGAND, BERURIAH (2020). «The Yiddish Bashevis and his American construct I. B. Singer: Questions of language, translation and betrayal». En: TERPITZ, Olaf (ed.). *Yiddish and the field of translation: Agents, concepts and discourses across time and space*, Viena; Colònia; Weimar: Böhlau, p. 15-32.
- YIVO (2010). *Yiddishland: an introduction* [en línia]. <https://yivo.org/cimages/topointro_rev_jun_17.pdf> [Consulta: 13 novembre 2020].
- (s. d.). *Yiddishland: countries, cities, towns, rivers* [en línia]. <<https://www.yivo.org/Yiddishland>> [Consulta: 13 novembre 2020].

Apèndix: Composició del corpus

A continuació figuren, en primer lloc, els volums que contenen les traduccions estudiades i, tot seguit, els originals ídixs amb què s'han comparat. Si no indiquem el contrari en una nota, sempre s'ha treballat amb l'última edició ídix apareguda abans de la traducció a què hàgim pogut accedir.

Traduccions

- ALEYCHEM, ŠOLEM (2008). *Menajem Mendel: Desde Odesa, a su esposa Sheine Sheindel en Kasrilevke*. Trad. de Luis Goldman. Barcelona: Nortetur.
- AN-SKI, Š. (2018). *Entre dos mons: el dibbug: Llegendes dramàtiques en quatre actes*. Trad. de Joan Ferrer Costa i Anna Soler Horta. Barcelona: Males Herbes.
- ERTEL, RACHEL (ed.) (2008). *Royaumes juifs: Trésors de la littérature yiddish*. París: Robert Laffont.

- ROCHMAN, Leyb (2012). *À pas aveugles de par le monde*. Trad. de Rachel Ertel. [París]: Denoël.
- ZINGER, Yisroel Yešue (2017). *Los hermanos Ashkenazi*. Trad. de Jacob Abecasis i Rhoda Henelde. Barcelona: Acantilado.
- ZINGER, Yitschok Baševis (2004). *Collected stories*. Vol. 1: *Gimpel the fool to The letter writer*. Ed. d'Ilan Stavans. Nova York: Library of America.

El volum editat per Rachel Ertel (2008) conté diversos relats i fragments de novel·les, dels quals el nostre corpus només conté els següents:

- BERGELSON, Doved. «Autour de la gare». Trad. de Régine Robin. Cap. 1-10.
- PERETS, Yitschok Leybuš. «Métamorphose d'une mélodie»; «Toujours moins»; «Lui de mémoire bénie et ses proches»; «Le songe d'un melamed lituanien»; «Le melamed de Khelm». Trad. de Joseph Gottfarstein.

El corpus inclou tots els relats publicats dins el volum de Baševis Zinger (2004):

- «Gimpel the fool». Trad. de Saul Bellow.
- «The gentleman from Cracow». Trad. de Martha Glicklich i Elaine Gottlieb.
- «The wife killer». Trad. de Shlomo Katz.
- «By the light of memorial candles». Trad. de Martha Glicklich i Elaine Gottlieb.
- «The mirror». Trad. de Norbert Guterman.
- «The little shoemakers». Trad. d'Isaac Rosenfeld.
- «Joy». Trad. d'Elaine Gottlieb i Norbet Guterman.
- «From the diary of one not born». Trad. de Nancy Gross.
- «The old man». Trad. d'Elaine Gottlieb i Norbert Guterman.
- «Fire». Trad. de Norbert Guterman.
- «The unseen». Trad. d'Elaine Gottlieb i Norbert Guterman.
- «The Spinoza of the Market Street». Trad. de Martha Glicklich i Cecil Hemley.
- «The black wedding». Trad. de Martha Glicklich.
- «A tale of two liars». Trad. de June Ruth Flaum i Cecil Hemley.
- «The shadow of a crib». Trad. de June Ruth Flaum i Elaine Gottlieb.
- «Shiddah and Kuziba». Trad. d'Elizabeth Pollet.

- «Caricature». Trad. de Shulamith Charney i Cecil Hemley.
 «The beggar said so». Trad. de Gertrude Hirschler.
 «The man who came back». Trad. de Mirra Ginsburg.
 «A piece of advice». Trad. de Joel Blocker i Martha Glicklich.
 «In the poorhouse». Trad. de Mirra Ginsburg.
 «The destruction of Kreshev». Trad. de June Ruth Flaum i Elaine Gottlieb.
 «Taibele and her demon». Trad. de Mirra Ginsburg.
 «Big and little». Trad. de Mirra Ginsburg.
 «Blood». Trad. d'Elizabeth Pollet i Baševis Zinger.
 «Alone». Trad. de Joel Blocker.
 «Esther Kreindel the Second». Trad. d'Elizabeth Pollet i Baševis Zinger.
 «Jachid and Jechidah». Trad. d'Elizabeth Pollet i Baševis Zinger.
 «Under the knife». Trad. d'Elizabeth Pollet i Ruth Whitman.
 «The fast». Trad. de Mirra Ginsburg.
 «The last demon». Trad. de Martha Glicklich i Cecil Hemley.
 «Yentl the Yeshiva boy». Trad. de Marion Magid i Elizabeth Pollet.
 «Three tales». Trad. de Cecil Hemley i Ruth Whitman.
 «Zeidlus the Pope». Trad. de Joel Blocker i Elizabeth Pollet.
 «A wedding in Brownsville». Trad. de Chana Faerstein i Elizabeth Pollet.
 «I place my reliance on no man». Trad. de Ruth Whitman.
 «Cunegunde». Trad. d'Elaine Gottlieb i Baševis Zinger.
 «Short Friday». Trad. de Roger Klein i Joseph Singer.
 «The séance». Trad. de Cecil Hemley i Roger H. Klein.
 «The slaughterer». Trad. de Mirra Ginsburg.
 «The dead fiddler». Trad. de Mirra Ginsburg.
 «The lecture». Trad. de s. n.
 «Cockadoodledoo». Trad. de Ruth Whitman.
 «The plagiarist». Trad. de J. M. Lask i Elizabeth Shub.
 «Zeitl and Rickel». Trad. de Mirra Ginsburg.
 «The warehouse». Trad. de s. n.
 «Henne Fire». Trad. de Dorothea Straus i Baševis Zinger.
 «Getzel the Monkey». Trad. d'Ellen Kantarov i Baševis Zinger.
 «Yanda». Trad. de Dorothea Straus i Baševis Zinger.
 «The needle». Trad. d'Elizabeth Shub i Baševis Zinger.
 «Two corpses go dancing». Trad. d'Elizabeth Pollet i Joseph Singer.
 «The parrot». Trad. de Ruth Whitman.
 «The brooch». Trad. d'Elizabeth Pollet i Alma Singer.
 «The letter writer». Trad. d'Alizah Shevrin i Elizabeth Shub.

Obres traduïdes

- ALEYCHEM, Šolem (1909). *Menachem-Mendl*. 2a ed. Varsòvia: Progres.⁹
- AN-SKI, Š. (1920). *Gezamelte šriften*. VÍlnius; Varsòvia; Nova York: Farlag An-Ski. Vol. II: «Tsvišen tsvey velten (der dibek)», p. 5 i seg.
- BERGELSON, Doved (1961). *Ale verk*. Buenos Aires: Ikuf. Vol. I: «Arum vokzal», p. 13 i seg.
- PERETS, Yitschok Leybuš (1920). *Di verk fun Yitschok Leybuš Perets: tsvelf bend*. Ed. de Doved Pinski. Nova York: Isiš. Vol. III: «Der cholem fun a litvišn melamed», p. 109 i seg., «Der chelmer melamed», p. 123 i seg.
- (1922a). *A gilgl fun a nigun*. VÍlnius: Vilner farlag fun B. A. Kletskin.
- (1922b). *Vos a mol veyniker*. VÍlnius: Vilner farlag fun B. A. Kletskin.
- (192?). «Er, zichroyne livroche, un zayne mekurvem». En: *Chsidiš*. VÍlnius: Vilner farlag fun B. A. Kletskin, p. 63 i seg.
- ROCHMAN, Leyb (1968). *Mit blinde trit iber der erd*. Tel-Aviv: Ha-Menorà.
- THE NATIONAL LIBRARY OF ISRAEL. *The National Library Newspaper Collection* [en línia]. <<https://www.nli.org.il/en/discover/newspapers>> [Consulta: 12 maig 2021].¹⁰
- ZINGER, Yisroel Yešue (1951). *Di brider Aškenazi: roman in dray teyln*. Nova York: Matones.
- ZINGER, Yitschok Baševís (1943). *Der sotn in Goray: A mayse fun fartsaytn: un andere dertseylungen*. Nova York: Matones.
- (1963). *Gimpl tam un andere dertseylungen*. Nova York: Tsiko.

9. La traducció amb què s'ha treballat (ALEYCHEM, 2008) esmenta només l'edició original de «1910». Entenem que és un error i que es refereix a aquesta, d'un any abans.

10. Hem cercat en aquesta hemeroteca digital en línia els relats de Baševís Zinger que no s'inclouen en cap dels tres reculls que figuren més avall.